

УДК 336. 144

Дем'янишин В. Г.,

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТНОГО НОРМУВАННЯ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНИХ І ТАКТИЧНИХ МЕТОДІВ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ

Розглянуто сутність та роль бюджетного нормування у системі стратегічних і тактичних методів бюджетного механізму, проблеми і причини недостатнього рівня його організації в Україні. Запропоновано окремі напрями удосконалення та оптимізації бюджетного нормування в умовах ринкових трансформацій.

Ключові слова: бюджетне нормування, бюджетний механізм, норми витратів, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості.

Рассмотрены сущность и роль бюджетного нормирования в системе стратегических и тактических методов бюджетного механизма, проблемы и причины недостаточного уровня его организации в Украине. Предложены отдельные направления совершенствования и оптимизации бюджетного нормирования в условиях рыночных трансформаций.

Ключевые слова: бюджетное нормирование, бюджетный механизм, нормы расходов, финансовые нормативы бюджетной обеспеченности.

The article examines the essence and the role of budget normalization in the system of strategical and tactical methods of the budget mechanism. The problems and causes of its deficient organizing level in Ukraine are shown in the research. The author offers the tendencies for improving and optimization of budget normalization in the conditions of market transformations.

Key words: budget normalization, budget mechanism, norms of expenditures, financial standards of budget ensuring.

Постановка проблеми. Дієвість бюджетного механізму держави залежить від ефективної взаємодії всіх його складових, важливе місце серед яких займає бюджетне нормування. Фінансова наука і практика переконливо доводять, що жоден плановий чи прогностичний показник не буде обґрунтованим й реальним без використання базових показників (макроекономічних, виробничих тощо) та бюджетних норм. В умовах трансформації національної економіки України до ринкових відносин потреба у бюджетному нормуванні не зменшується, а навпаки – зростає. Бюджетне

нормування сьогодні мало б перетворитися з простого підрахунку обсягу норм і нормативів у зв'язуючий елемент всіх стадій бюджетного процесу та стимулятор ефективного функціонування бюджетної системи у цілому.

При плануванні, фінансуванні, складанні звітності, організації бюджетного контролю метод нормування є основним і незамінним. Він дає можливість забезпечити однакові підходи до обґрунтування стратегічних, поточних та оперативних бюджетних показників, фінансування видатків державного і місцевих бюджетів, а також задоволення потреб всіх бюджетних установ при рівних умовах, реалізувати принцип цільового використання бюджетних коштів, скласти звітність про виконання бюджету та кошторисів, її проаналізувати, виявити тенденції та чинники, що вплинули на окремі показники, запропонувати резерви економії видатків, якісно проконтролювати ефективно, раціональне, економне та цільове використання бюджетних коштів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В економічній літературі засади бюджетного нормування розглядають окремі вітчизняні економісти, зокрема, О. Василик, О. Кириленко, В. Федосов, Л. Шаблиста, С. Юрій та інші. Однак проблема у цілому досліджена недостатньо, незважаючи на її особливу актуальність і велике практичне значення. В Україні діють норми видатків, розраховані за методикою шістдесятих років минулого сторіччя. Фінансові норми бюджетної забезпеченості, які використовуються у бюджетному процесі, не мають наукового обґрунтування, що негативно відбивається на функціонуванні бюджетної системи.

Мета і завдання дослідження. Метою наукового дослідження є оцінка теоретико-методологічних, практичних засад бюджетного нормування та розробка основних напрямів його удосконалення в умовах ринкових трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Бюджетне нормування є одним із важливих елементів бюджетного механізму, зміст якого полягає у визначенні науково-обґрунтованих обсягів витрат на відповідну розрахункову одиницю. У процесі бюджетного нормування визначаються норми видатків та фінансові нормативи бюджетної забезпеченості.

На проблеми визначення нормативів державних витрат, вважаючи їх найскладнішими, ще звертали особливу увагу економісти XIX – початку XX століття. Так, у XIX ст. німецьким економістом А. Вагнером був сформульований закон “зростаючої державної активності”, суть якого полягає у тому, що державні витрати у країнах, де розвивається промисловість, повинні зростати швидше, ніж обсяги виробництва і національний дохід. Доказами існування такого закону були результати досліджень подій і фактів, що мали місце у західноєвропейських державах [5, с. 80].

Аналізуючи прогнози А. Вагнера, можна дійти висновку, що тенденція зростання державних витрат, яку спостерігав вчений у минулому столітті, зберігається у промислових країнах до тих пір, поки їхній розвиток

йтиме по висхідній. Ці наукові узагальнення були випробувані багаторазово у багатьох країнах і завжди справджувалися. Наявність довготермінової тенденції зростання частки державних витрат, які дуже важко поставити під контроль, підтвердив також інший німецький вчений А. Шмідт [4, с. 140].

Зроблені висновки з впевненістю можна застосувати до державних витрат в Україні, тенденція до зростання яких малоімовірно у найближчий час припиниться, оскільки сучасний відтворювальний процес, складність та масштабність завдань, що стоять перед економікою, соціально-культурною сферою, а також потребою соціального захисту населення на сучасному етапі потребують постійного зростання витрат держави. На особливості сучасного відтворювального процесу, що потребують участі держави у регулюванні соціально-економічних процесів в Україні, а також необхідність вирішення складних і масштабних завдань, пов'язаних із реструктуризацією глибоко деформованої економіки, розбудовою держави, забезпеченням соціальних гарантій громадян, гарантованих Конституцією України, звертають увагу у своїх дослідженнях низка вітчизняних економістів, зокрема Л. Шаблиста, якій вдалося ці питання систематизувати та досить детально обґрунтувати [3, с. 188-189].

Зважаючи на тенденцію зростання державних витрат, на нашу думку, доцільно на кожний бюджетний період визначати граничний рівень (норматив) їхнього задоволення з таким розрахунком, щоб забезпечити оптимальні розподільчі процеси в Україні. Базою для визначення такого нормативу мали б стати граничні значення таких показників, як оборонна достатність, зайнятість населення, норматив чисельності державних службовців, обсяги фінансової допомоги (субсидій) пріоритетним сферам економіки (конкретні інвестиційні проекти), соціальні стандарти тощо.

У бюджетному процесі використовуються дві групи норм та нормативів: фінансові норми бюджетної забезпеченості при складанні бюджетів у процесі планування їхньої видаткової частини та норми видатків при складанні кошторисів бюджетних установ у процесі планування відповідних елементів видатків.

В економічній літературі прийнято класифікувати норми за змістом (матеріальні і фінансові), методом побудови (індивідуальні, комбіновані та укрупнені), методом встановлення і затвердження (обов'язкові і розрахункові) тощо. Наші підходи до цих класифікацій розглянуті у наукових публікаціях [2].

На рівні держави бюджетне нормування охоплює процес визначення фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, який є дуже складним і потребує ґрунтовних наукових досліджень. Відповідно до Бюджетного кодексу України величина таких нормативів залежить від загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуватимуться на реалізацію відповід-

них бюджетних програм, та кількості населення чи споживачів гарантованих послуг тощо [1, с. 83].

Стосовно визначення загального обсягу фінансових ресурсів, які спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, сьогодні будь-які методи відсутні, що негативно відбивається на якості цих показників. Теперішній порядок розрахунків передбачає обсяг таких ресурсів розподіляти між видами видатків відповідно до пріоритетів бюджетної політики держави. Крім цього, при розрахунку фінансових нормативів бюджетної забезпеченості допускається передбачення обсягу нерозподілених видатків, який об'єднує види видатків та ті повноваження, встановлення нормативів по яких є недоцільним.

Визначення розрахункового обсягу видатків місцевих бюджетів на рік здійснювалося на основі єдиних нормативів видатків у розрахунку на душу населення (державне управління, охорона здоров'я, культура і мистецтво, засоби масової інформації, фізична культура і спорт, соціальні програми стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей), учня (освіта), отримувача соціальних послуг (соціальний захист та соціальне забезпечення), площу житлового фонду та вулиць і доріг з капітальним та полегшеним типом покриття (житлово-комунальне господарство).

Розраховані фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів підлягають коригуванню коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання гарантованих послуг залежно від кількості населення та споживачів соціальних послуг, а також соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їхнього визначення) адміністративно-територіальних одиниць [1, с. 83].

Результати аналізу запропонованої державною виконавчою владою методики дають підставу стверджувати, що визначені таким чином нормативи і видатки не можна вважати оптимальними і реальними, оскільки більшість з них або ґрунтуються на фактичних даних попередніх періодів (негативні чинники за попередні роки автоматично переносяться на плановий рік), або ґрунтуються на інтуїтивній величині (встановленій довільно без будь-яких розрахунків та обґрунтувань). Тому нормування бюджетної забезпеченості у такому вигляді не може бути кроком вперед у плані удосконалення бюджетного нормування.

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, на нашу думку, доцільно розрахувати із врахуванням усіх чинників, які об'єктивно впливають на той чи інший вид видатків з метою досягнення якісного кінцевого результату. Тільки такі нормативи можна використовувати у бюджетному процесі.

Ми вважаємо, що застосування нормативів бюджетної забезпеченості можливе, ефективне і доцільне тільки на рівні територіального фінансового планування, тобто при складанні бюджетів і прогнозуванні їхніх видатків виключно по делегованих повноваженнях. Планування видатків по

власних повноваженнях із застосуванням такої методики є недоцільним і шкідливим кроком, оскільки не дає змогу врахувати жодну специфіку та дію об'єктивних факторів, які не можуть бути передбачені нормативами. Тому при складанні місцевих бюджетів планування видатків по кожному напрямку доцільно здійснювати окремо по власних і окремо по делегованих повноваженнях, розрахованих на тривалу перспективу (стабільних) і науково обгрунтованих фахівцями.

На рівні спрямування видатків та фінансування конкретної бюджетної установи при складанні фінансових планів витрати доцільно, на нашу думку, розрахувати, використовуючи виробничі показники та індивідуальні норми по більшості основних видів видатків. Такий порядок дає змогу ресурси споживання тісно поєднати з наданням послуг. Загальна потреба окремих установ, галузей і всієї соціальної сфери в обсягах та видах ресурсів на різних рівнях управління пов'язується з функціями, технологією обслуговування, обсягами послуг, специфікою та кінцевою метою діяльності установ. Індивідуальне нормування може виконувати функцію ціноутворення на послуги.

Зрозуміло, індивідуальні норми залежать від внутрішніх та зовнішніх чинників. До внутрішніх належать: характер послуги, технологія її надання, трудомісткість, матеріаломісткість, енергомісткість, рівень кваліфікації, структура послуг. Зовнішніми чинниками є ставки заробітної плати, ціни, тарифи, зміна яких впливає на потребу в ресурсах і коригується залежно від загальноекономічної, а значить й фінансової ситуації в країні. У загальному використанні таких норм та безпосередніх виробничих показників дає нам можливість найоптимальніше розподілити бюджетні ресурси держави з перспективою їхнього ефективного та раціонального витрачання, спрямованого на досягнення поставленої мети.

У сучасній економічній літературі активно дискутується питання про перехід від планування видатків бюджетних установ за індивідуальними нормами до планування за укрупненими нормами (тобто тими ж фінансовими нормами бюджетної забезпеченості, які передбачається використовувати при складанні бюджетів). При цьому кожен, хто вносить такі пропозиції, по-своєму розуміє це укрупнення, не роз'яснюючи, яку при цьому слід використовувати методику, чи вона є науковою, які наслідки (позитивні, негативні) матиме застосування такої методики. Тобто, як і більшість рекомендацій, не підтверджуються рахунками.

Ми вважаємо такі пропозиції недоцільними, оскільки зрівнялівка у фінансуванні з використанням єдиних укрупнених нормативів не принесе бажаних результатів.

Так, окремі економісти вважають необхідним перехід від принципу "забезпечення функціонування" до принципу "ефективної діяльності", що, на їхню думку, відповідає вимогам ринкової економіки. Це означає, що обсяг коштів із бюджету мав би визначатися незалежно від того, скіль-

ки їх необхідно для існування тієї чи іншої установи соціальної сфери, а безпосередньо залежати від ефективності виконаної роботи, задоволення суспільних потреб. Такий підхід матиме негативні наслідки, наприклад, якщо немає війни чи інших надзвичайних ситуацій, то за подібним принципом забезпечувати функціонування армії, служби надзвичайних ситуацій не потрібно, бо це не відповідає вимогам ринку. У зв'язку з цим цей аргумент є неприйнятним.

Наступним аргументом противників застосування індивідуальних норм при кошторисному планування є те, що, як вони вважають, надмірна регламентація перешкоджає плануванню ресурсів, виключає його варіантність, стримує стимули ефективного використання трудових, матеріальних та інших ресурсів і в кінцевому результаті стримує розвиток відповідних галузей соціальної сфери. Далі вони роблять висновок, що головним показником цього є різке погіршення якості послуг соціальної сфери, які вона надає населенню (охорона здоров'я, освіта, культура і т. д.).

Сьогодні, на нашу думку, не можна говорити про варіантність, чи якісь стимули, коли при фінансуванні бюджетних установ нині виділяються гроші тільки на заробітну плату, і то не в повному обсязі. При однакових укрупнених нормах видатків їхнє застосування призведе до створення нерівних умов господарювання керівникам однакових рівнів, що не відповідає вимогам ринку.

Серед інших аргументів прихильників використання у кошторисному плануванні укрупнених норм хочемо виділити так звану здатність цього методу створювати можливість активізації пошуку додаткових джерел задоволення потреб у розвитку та функціонуванні установ соціальної сфери. На нашу думку, така аргументація є спірною, оскільки відповідно до Конституції України держава має забезпечувати соціальні потреби своїх громадян на рівні соціальних стандартів. Це гарантування здійснюється за допомогою бюджетного фінансування сфери соціально-культурних послуг та соціального захисту населення. Тому установи соціальної сфери не повинні шукати де і як заробити гроші на своє утримання, а займатися безпосередньо якісним виконанням своїх функцій (навчати, лікувати тощо), а держава зобов'язана профінансувати такі установи своєчасно і у повному обсязі. Посилання теоретиків і практиків на те, що у державі не вистачає грошей, є, на наш погляд, необґрунтованим, оскільки наука має займатися вирішенням глобальних проблем із врахуванням об'єктивних економічних законів і закономірностей, а не усуненням недоліків суб'єктивного походження (це – завдання уряду, якому виборці демократичної держави довірили керівництво економікою), тобто розробкою стратегічних напрямів розвитку.

З метою удосконалення бюджетного нормування ми пропонуємо забезпечити науково-обґрунтоване визначення і використання у бюджетно-му процесі тривірневих груп норм та нормативів: третій рівень (бюджетні

установи та конкретні види видатків) – індивідуальних норм; другий рівень (галузевий) – комбінованих та укрупнених норм; перший рівень (територіальний) – фінансових нормативів бюджетної забезпеченості. Робота з удосконалення бюджетного нормування, на наш погляд, має проводитися на першому і третьому рівнях.

На базовому (третьому) рівні з боку держави доцільно переглянути найближчим часом всі індивідуальні норми видатків (ставки заробітної плати, надбавки, доплати, норми витрат на харчування, медикаменти, опалення, освітлення тощо).

На першому рівні доцільно розробити методіку, яка б дала можливість науково обґрунтувати та коригувати фінансові нормативи бюджетної забезпеченості з врахуванням обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію відповідних бюджетних програм, а також інших чинників, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг. Однак у першу чергу такі нормативи мали б відповідати реальним потребам конкретних груп установ у бюджетних ресурсах.

Методологічні підходи до визначення фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, на нашу думку, повинні ґрунтуватися на:

- уточненні сфери застосування нормативу;
- обґрунтуванні розрахункового показника, на який рекомендується встановлювати норматив;
- визначенні розрахункової бази для нормативу;
- розробці методіки розрахунку нормативу;
- встановленні порядку уточнення нормативу залежно від всіх чинників, які впливають на його величину;
- визначенні переліку конкретних виконавців, на яких покладена відповідальність за об'єктивність встановлення нормативів, та міри відповідальності;
- розробці стабільної нормативної бази, яка б регулювала порядок визначення та коригування фінансових нормативів бюджетного забезпечення.

Сферою застосування фінансових нормативів бюджетного забезпечення, на наш погляд, мають бути: а) делеговані повноваження. Виконання власних повноважень та їхнє фінансове забезпечення доцільно здійснювати індивідуально з урахуванням конкретних чинників; б) поточні видатки. По капітальних видатках такі нормативи розраховувати недоцільно, оскільки ці нормативи не можуть бути об'єктивними і враховувати конкретні умови бюджетного забезпечення відповідних розпорядників коштів. Встановлення обсягів капітальних видатків теж доцільно здійснювати в індивідуальному порядку.

Розрахунковим показником, на який рекомендується встановлювати норматив, пропонуємо:

- по видатках на управління – чисельність населення та кількість органів місцевого самоврядування;

- по видатках на охорону здоров'я – чисельність населення та кількість сільських населених пунктів;
- по видатках на освіту – кількість класів, груп продовженого дня, учнів у профтехучилищах;
- по видатках на соціальний захист населення та соціальне забезпечення – кількість отримувачів соціальних послуг за їхніми видами;
- по видатках на культуру – чисельність населення та кількість сільських населених пунктів;
- по видатках на засоби масової інформації – чисельність населення;
- по видатках на фізичну культуру і спорт – чисельність населення, кількість сільських населених пунктів;
- по видатках на житлово-комунальне господарство – площа вулиць та доріг з капітальним і полегшеним типом дорожнього покриття, загальна площа житлового фонду, чисельність населення.

Процес визначення розрахункової бази для фінансових нормативів бюджетного забезпечення та розрахунку нормативів вимагає особливих підходів з урахуванням напрямів і видів видатків, рівня бюджету, з якого вони будуть фінансуватися та інших чинників.

При встановленні величини нормативу по видатках на управління розрахунковою базою доцільно приймати обсяг видатків на утримання одного органу місцевого самоврядування залежно від рівня управління. Такий обсяг найкраще визначати методом прямого розрахунку, взявши за базу типопредставник кожного рівня управління. На основі нормативних штатів, ставок заробітної плати, оперативних показників та норм видатків можна визначити оптимальну потребу у бюджетних коштах відповідних органів самоврядування, обсяг яких можна приймати за розрахункову базу. Показники чисельності населення доцільно використовувати при уточненні (коригуванні) видатків на управління.

Розрахунок обсягу видатків на охорону здоров'я доцільно, на нашу думку, здійснювати на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, визначених із урахуванням середньої потреби у коштах для лікування та профілактики однієї людини. Для жителів сільської місцевості в обов'язковому порядку необхідно враховувати потреби у бюджетних коштах для утримання фельдшерсько-акушерських пунктів.

При визначенні обсягу видатків на освіту замість нормативу видатків на одного учня пропонуємо використовувати норматив видатків, на один клас, одну групу продовженого дня у розрізі шкіл I, II та III ступеня. Недоцільність застосування чинних нормативів видатків на одного учня полягає у тому, що цей норматив дуже спотворює фактичну потребу у бюджетних коштах для загальноосвітніх установ, розрахованих на його базі.

Для розрахунку фінансового нормативу бюджетної забезпеченості одного класу розрахунковою базою рекомендуємо використовувати обсяг

витрат, визначений на основі кошторису типопредставника школи I, II і III ступеня. При складанні такого кошторису доцільно передбачити наявність у школі по одному класу з першого до дванадцятого з наповненням 30 учнів, враховувати встановлений обсяг навантаження, чинну систему оплати праці, оптимальне співвідношення педагогічного персоналу, середній рівень матеріальної бази, нормативні оперативні показники, чинні норми видатків, а також інші чинники, які впливають на потребу у коштах для утримання школи. Тільки така база може вважатися оптимальною для розрахунку нормативів. Визначивши відповідний обсяг видатків по такому типопредставнику і розподіливши їх між класами I, II та III ступеня загальноосвітньої школи, можна розрахувати середню величину витрат на один клас кожного ступеня, який доцільно приймати за фінансовий норматив бюджетної забезпеченості.

При визначенні видатків на культуру, фізичну культуру і спорт фінансові нормативи повинні враховувати потребу кожного сільського населеного пункту у культурно-освітніх установах (клуб чи будинок культури, бібліотека, спортивний майданчик). Обсяг видатків на ці цілі можна визначати виходячи з оперативних показників, штатів, ставок зарплати, норм видатків по кожній установі окремо на базі типопредставника.

Фінансові нормативи по видатках на житлово-комунальне господарство мали б враховувати потребу міст у заходах екологічного характеру.

У цілому процес визначення фінансових нормативів бюджетної забезпеченості доцільно ґрунтувати не на показниках видатків за попередній період, а на результатах конкретних розрахунків з урахуванням усіх чинників, які впливають на їхню величину.

У розрахунках фінансових нормативів мали б брати участь усі міністерства, відомства, інші центральні установи, а також органи місцевого самоврядування. Міністерство фінансів України на основі пропозицій цих органів могло б реальніше встановити величину цих нормативів, що позитивно відобразилось би на бюджетному плануванні. Левову частку роботи, пов'язаної з обґрунтуванням нормативів бюджетної забезпеченості, міг би виконувати Науково-дослідний фінансовий інститут Міністерства фінансів України, який має для цього необхідні висококваліфіковані кадри, інформаційну та матеріальну базу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми дійшли таких висновків.

1. Бюджетне нормування є активним елементом бюджетного механізму та стимулятором ефективного функціонування бюджетної системи України. Тому його роль в умовах ринкових трансформацій зростатиме.

2. З метою удосконалення бюджетного нормування рекомендуємо у бюджетному процесі використовувати трьохрівневу групу норм і нормативів: перший рівень (територіальний) – фінансових нормативів бюджетної забезпеченості; другий (галузевий) – комбінованих та укрупнених

норм; третій (базовий, включаючи бюджетні установи та конкретні види видатків) – індивідуальних норм.

3. На територіальному (першому) рівні державі пропонуємо розробити методологію та запровадити методіку, яка б дала можливість науково обґрунтувати та коригувати фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, з врахуванням усіх чинників, які впливають на обсяги і вартість соціальних послуг та сприятимуть досягненню якісного кінцевого результату.

4. На базовому (третьому) рівні з боку держави вважаємо доцільним переглянути найближчим часом усі індивідуальні норми видатків і привести їх у відповідність до сучасних вимог.

5. Із врахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників методологія визначення фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, на нашу думку, повинна ґрунтуватися на: формулюванні принципів підходів до нормування; чіткому визначенні сфери застосування нормативу; обґрунтуванні розрахункового показника, на який встановлюється норматив; визначенні розрахункової бази для нормативу; розробці методіки розрахунку нормативу; встановленні порядку уточнення нормативу залежно від чинників, які впливають на його величину; визначенні переліку конкретних виконавців, на які покладається відповідальність за об'єктивність встановлення нормативів та міри відповідальності; розробці стабільної нормативної бази, яка б регулювала порядок визначення та коригування фінансових нормативів.

Література:

1. Бюджетний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 18 січня 2011 року: (Відповідає офіц. текстів). – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 112 с.
2. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монографія / Дем'янишин В. Г. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
3. Шаблиста Л. М. Податки як засіб структурної перебудови економіки: Наукове видання / Л. М. Шаблиста. – К.: Інститут економіки НАН України, 2000. – 217 с.
4. Шмідт А. Существует ли естественный предел роста государственных расходов? / Шмідт А. // Смешанная экономика. – М. : ВАНИНТИ, 1990.
5. Юрій С. І. Антологія бюджетного механізму. Монографія / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, Я. М. Буздуган. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 250 с.